

Josip V. Kobal'. *Bronzezeitliche Depotfunde aus Transkarpatien (Ukraine) // Prähistorische Bronzefunde Abteilung, XX, 4 Band.*

Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2000. — 120 S., 114 Taf.

Дослідження епохи бронзи на Закарпатті розпочалося близько 150 років тому. Перші кроки в цьому напрямі були зроблені ще на початку XIX ст. (скарби: Ольховиця, 1832; Канора, 1833). Справжнє археологічне вивчення краю почалося, однак, тільки після революції 1848–1849 рр. Його зачинателем був Тиводар Легоцький (1830–1915). Починаючи з 1869 р. Т. Легоцький систематично повідомляв про археологічні знахідки взагалі і доби бронзи зокрема. За своє життя він опублікував понад 100 статей¹. Наслідки своїх досліджень Т. Легоцький видав окремою книжкою «Дані до археології нашої батьківщини особливо стосовно Березького комітату»². Його приватна колекція була однією з найбільших у колишній Австро-Угорській монархії і нині зберігається в Закарпатському краєзнавчому музеї в Ужгороді та Мукачівському історичному музеї. Автор цих рядків у 1999 р. мав нагоду особисто познайомитися з найбільш важливими знахідками цього зібрання. Публікації Т. Легоцького донині зберегли своє джерелознавче значення для археології взагалі й епохи бронзи зокрема.

У період, що передував Першій світовій війні, слід згадати ще дослідження Йозефа Міхалика (1860–1925), які на Закарпатті обмежувалися територією колишнього Угоцького комітату (нині переважно Виноградівський р-н)³. Він провів перші розкопки на городищі доби бронзи, розташованому поблизу с. Боянєшти (Румунія)⁴, де пізніше, у 1970 р., проводив дослідження і автор цих рядків⁵. Знахідки доби бронзи, які стали відомими на Мараморощині (частково територія нинішніх Міжгірського, Хустського, Тячівського і Рахівського р-нів Закарпаття) у другій половині XIX ст., зібрав й опублікував Янош Міхалі. Бронзові скарби, відкриті на Закарпатті наприкінці XIX ст., описав у своїй відомій праці Йозеф Гампел⁶.

У міжвоєнний період, коли територія сучасного Закарпаття відійшла до Чехословаччини, археологічні дослідження, в тому числі

вивчення доби бронзи, продовжувалися. Перша важливіша праця цього періоду пов'язана з іменем Фердінанда Лессека, який узагальнив доісторичні знахідки Закарпаття⁷. Це, швидше, короткий огляд, аніж самостійне дослідження, тому ця праця мала мінімальний вплив на подальший розвиток археології в краї. Кілька років тому світ побачила нова узагальнювальна праця про доісторичні пам'ятки Закарпаття Ярослава Пастернака⁸, який згодом написав статтю про гальштатські пам'ятки краю⁹. Проте і ці праці не були визначальними для подальших досліджень. Набагато важливішими, переважно стосовно епохи бронзи, виявилися праці Йозефа Янковича¹⁰ і двох братів Затлукатів¹¹. Крім того, публікацію кількох скарбів здійснив І. Борковський¹². Значну увагу закарпатським знахідкам приділив у своїй великій узагальнювальній монографії Я. Айснер¹³.

Під час Другої світової війни побачили світ дві узагальнювальні праці П. Сови (Гмитрова)¹⁴. Протягом 1950–1960-х років проводили дослідження Ф.М. Потушняк, К.В. Бернякович, В.І. Біділі та С.І. Пеняк. Ф. Потушняк опублікував статтю про білківський скарб, а потім написав книгу про пам'ятки доби бронзи й раннього заліза¹⁵. Праця К. Берняковича, опублікована на німецькій і словацькій мовах, заклала основу подальших досліджень і протягом десятиліть була незамінною у вивченні проблематики скарбів згаданого регіону¹⁶. С. Пеняк опублікував переважно нові знахідки (Колодне, Негрово, Чинадієво, Крива), які були дуже важливими для подальших досліджень¹⁷. Ці скарби описані і в праці Й. Кобала.

На початку 1960-х років розпочинає свою діяльність Е.А. Балагурі, дослідник доби бронзи Закарпаття, який нещодавно (вересень 2001 р.) відзначив своє 70-річчя. Він присвятив культурам бронзового й залізного віків (Сучіу де Суз, Оттомань, Гава), а також скарбам Закарпаття понад 80 досліджень, статей, розвідок. Вінцем його багаторічної діяльності стала нещодавно опублікована узагальнювальна праця, докторська дисерта-

ція¹⁸. Так у головних рисах виглядають передумови, які послужили основою монографічного опрацювання скарбів.

Молоде покоління археологів краю представляє Й. Кобаль, завідувач відділу археології Закарпатського краєзнавчого музею. Основна тема досліджень ученого — епоха бронзи, однак його діяльність поширюється на всю первісну епоху і навіть історію Закарпаття. Народженню рецензованої книги з боку автора не передували звичні в таких випадках попередні дослідження, публікації статей з теми, а потім вже видання узагальнювальної праці. Й. Кобаль від самого початку взявся за написання великої узагальнювальної монографії і протягом 1986—1990 рр. зібрав й опрацював багату колекцію скарбів доби бронзи із фондів Закарпатського краєзнавчого музею та інших вітчизняних і закордонних зібрань. У 1990 р. рукопис був готовий. Автор цих рядків мав нагоду ознайомитися з ним разом з таблицями у франкфуртській редакції PBF (Prahistorische Bronzefunde — Доісторичні бронзові знахідки) в Німеччині. Між тим автор протягом минулих 10 років доповнив свою роботу: взяв до каталогу нововідкриті скарби, розширив її новою літературою й разом з тим опублікував низку досліджень про добу бронзи Закарпаття¹⁹.

Книга Й. Кобалю структурно поділяється на три, чітко розмежовані одна від одної частини. Перша з них «Вступ» — розглядає методичні, термінологічні питання, географічне положення, геологічні й природні умови досліджуваної території, історіографію, хронологію, культурну атрибуцію, а також умови знаходження та характер скарбів (с. 1—26). У другій частині автор розглядає внутрішній зміст скарбів по групах виробів, таких як, наприклад, посудини, зброя, знаряддя праці, прикраси з подальшим поділом на окремі типи предметів (с. 27—72). Третя частина — це детальний каталог скарбів (с. 73—107). У кінці книги знаходимо звичні покажчики, список літератури, список музеїв і зібрань, покажчик географічних назв (с. 110—120). У книзі — 114 таблиць, з яких 103 містять рисунки предметів, а інші — карти поширення різних хронологічних серій і типів скарбів.

У вступі автор стисло, усього на одній сторінці, описує історію дослідження проблеми (с. 5—6), натомість дуже ґрунтовно аналізує умови знаходження скарбів. І хоч більша частина знахідок походить з гірської частини Закарпаття, зокрема з околиць перевалів або вздовж шляхів, що ведуть до них, але на самих перевалах Східних Карпат не було знайдено ні скарбів, ні окремих поодиноких знахідок²⁰. Цікаво, що із 171 опублікованого скарбу лише для шістьох відомі ближчі умови знаходження, точніше розташування в них предметів і в першу чергу мечів у певній позиції.

Важливим висновком автора є те, що закарпатські скарби за кількістю предметів не дуже великі й містять у середньому 10—50 зразків. Такі великі скарби, як, наприклад, Утора в Трансільванії, тут зовсім не відомі, незважаючи на те, що й на Закарпатті знайдено так звані скарби-майстерні з поламаними речами.

Слід погодитися з автором стосовно класифікації скарбів на дві великі групи: однорідні й змішані скарби, а також з поділом першої групи на скарби прикрас, зброї, посуду. Складнішим є поділ змішаних скарбів на шість типів, а також визначення критеріїв поділу. Наприклад, і для скарбів другого типу, як і шостого, характерний високий відсоток знарядь праці.

Занадто коротко розглядає Й. Кобаль стан збереження предметів у скарбах (с. 12). Слід було б у відсотковому відношенні визначити цілі й пошкоджені предмети, а також співвідношення пошкоджених речей у скарбах і в межах окремих типів. Далі треба було проаналізувати, які предмети пошкоджені, зламані випадково, а які навмисно, і з цього факту зробити висновок стосовно можливого ритуального характеру скарбів. Незважаючи на це, автор, на нашу думку, правильно проаналізував характер закарпатських скарбів, залишивши відкритим для майбутніх досліджень кінцеве вирішення питання, що є дійсно утилітарним, а що, ймовірно, має ритуальний характер.

Детально розглядає Й. Кобаль хронологію скарбів Закарпаття і пробує виробити для досліджуваної території окрему регіональну схему. І хоч хронологічну схему він прив'язує до північно-східноугорської (Можоліч) і трансільванської (Русу/Петреску — Димбовіца, Бруни), однак відкидає концепцію «горизонтів скарбів» і на перший план ставить поняття «групи» в широкому розумінні (Вулпе), яку називає «серія». Слід зауважити, що поняття «серії/серіації» розробив К. Голдман²¹, про якого Й. Кобаль не згадує. Припускаємо, що ця праця не була йому знайома. У Й. Кобалю кожна окрема «серія» носить назву окремого скарбу. З погляду регіонального дослідження це, очевидно, правильно. Разом з тим, узявши до уваги факт, що бронзоливарна індустрія Карпатського басейну носить в загальних рисах одноманітний характер, а також те, що вавилонський термінологічний хаос ускладнює іноземним дослідникам орієнтування, називати залежно від «національних» кордонів (угорських, румунських, словацьких, хорватських, українських) однакові за характером, однотипові групи чи «серії» скарбів або часові ступені різними іменами — не найкраще рішення. Правильніше було б увесь розвиток Карпатського басейну за доби бронзи, окремі спільноти, культури, численні, штучно створені так звані групи (наприклад, «група Чегилуц»), а також типові пам'ятки бронзоливарного виробництва — скарби, згрупувати

під однаковими назвами. Повернімося знову до Брунна! За винятком цього загального зауваження, Й. Кобаль ґрунтовно, всебічно й коректно розробив хронологію закарпатських скарбів та їх культурну атрибуцію.

Наступна частина містить типологічний аналіз матеріалу, який автор розбив на такі групи: посуд, зброя, знаряддя праці, кінська зброя, прикраси, зливки та ін. Для поділу ми змінили б порядок груп і на перше місце поставили б знаряддя праці як найважливішу категорію речей, а потім — зброю, прикраси, посуд, кінську зброю, зливки та ін.

Під час аналізу окремих типів предметів автор додержувався типологічних і хронологічних систем, відомих раніше й розроблених різними дослідниками. Для рукозахисних спіралей замість німецьких «Amberg» або «Amstspigale» правильніше було б вживати поширені у німецькомовній спеціальній літературі термін «Amenschutzspirale». При аналізі цього типу виробів, на жаль, увагу автора оминуло монографічне опрацювання типології і хронології типу, здійснене автором цих рядків²². Власну типологію розробив автор для вістер списів (с. 34) на основі форми їхнього пера (проста, ромбоподібна, дельтоподібна). Стосовно вістер списів не існує загальноприйнятої типологічної класифікації. У серії PBF до цього часу з'явилося лише два томи про грецькі й моравські вістря списів²³. Обробка румунських знахідок, а також розробка однієї загальної типологічної й хронологічної схеми щодо класифікації вістер списів знаходиться у праці автора рецензії.

Власну класифікацію використовує автор і стосовно кельтів. Ця група виробів не має в міжнародній літературі ґрунтовно розробленої типологічної системи. Кожен дослідник на свій розсуд класифікує матеріал, що є у його розпорядженні. Спроби в цьому напрямі вже робилися з боку М. Петреску Дімбовіци²⁴ та М. Новотної²⁵. У закарпатських скарбах було знайдено досить мало кінської зброї, до того ж бідної на форми. Відсутня в міжнародній літературі також загальноприйнята типологія ручних браслетів, хоч було зроблено кілька спроб розробити їхню класифікацію (Блаер, Петреску — Дімбовіца). Стосовно закарпатських браслетів Й. Кобаль розробив власну типологічну схему. Серед прикрас на Закарпатті відомо напрочуд мало фібул: це одна фібула типу позаметри з Антонівки і фрагменти цього самого типу з Лазів. Їхнє визначення Й. Кобаль здійснив на основі типолого-хронологічних схем Й. Пауліка і нашої.

Третьою і, можливо, найціннішою частиною книги є каталог скарбів, який автор розробив дуже ґрунтовно, всебічно й точно. Відрадно, що після закриття рукопису (1990), він заднім числом взяв на облік знахідки, відкриті в останні десять років і, доповнивши новою літературою, зробив каталог, так би мовити, готовим на сьогодні. Надзвичайно

важливим, на нашу думку, є внесення до каталогу Худлівського скарбу (Кат. 27А), знахідки мечів якого унікальні в скарбах. Якість таблиць, їх відтворення вважаємо добрими.

Підсумовуючи вищевикладене, можна вважати, що праця Й. Кобаля після праці К. Берняковича є першим ґрунтовним дослідженням закарпатських скарбів, а також третій том по скарбах у серії PBF після книг О.М. Лескова про північнопричорноморські²⁶ та М. Петреску Дімбовіци про румунські скарби²⁷. Дуже важливо, що праця Й. Кобаля німецькою мовою зробила закарпатські скарби доступними для іноземних дослідників.

Наприкінці дозвольте ще кілька критичних зауважень: замість терміна «mittel-donauländische Tiefebene» (Середньодунайська низовина) (с. 2) правильніше було б вживати терміни «Велика Угорська низовина» або «Тиська низовина». Назва «Marmoros» (Маромарош) (с. 2 і далі в книзі) у цій формі невірна, оскільки так не вживається в жодній із мов. Угорською: Маромарош, румунською: Марамуреш, німецькою: Мараморос; замість «Osteuropa» (Східна Європа) (с. 14) правильніше було б вживати «Ostmitteleuropa» (Східноцентральна Європа). Поняття «Центральна Європа» після відомих політичних змін знову стало модним, більше того, навіть Міністерство закордонних справ США взяло його до свого офіційного словника. Правильно зробив Й. Кобаль, коли в каталозі для точної орієнтації використав угорські й нові українські назви населених пунктів. Проте нам незрозуміло, чому це стосується тільки старих знахідок, а нових ні, адже від цього ще не припинилося вживання назв відповідних населених пунктів на тій мові. Також викликає певні труднощі назва території дослідження — «Закарпаття», тим більше, що книга слугує переважно для поінформування закордонних дослідників. З такого погляду для жодного з дослідників ця територія не є «Trans» (За), скоріше «звідси» (під), ніж «за». У цьому розумінні її не можна порівняти з назвою території «Трансільванія». Правильнішим було б використовувати термін «Карпатська Україна».

Зваживши на все, Й. Кобаль здійснив піонерну й ґрунтовну роботу і збагатив спеціальну літературу з доби бронзи Карпатського басейну дуже серйозною, високого рівня працею.

¹ Banner J., *Jakubbíj I. A Középdunamedence régészeti bibliográfiája a legrégebb időktől a XI. századig.* — Budapest, 1954.

² *Lehoczy T. Adatok hazánk archaeológiájához különös tekintettel Bereg megyére és környékére.* — Munkács. — I. — 1892; II — 1912.

³ *Mihalik J. Ugocsavármegye lakói a prae-historikus korban és a történelmi kor elején.* —

Nagyszöllös, 1891; *Mihalik J.* Őskori emlékek Ugocsa vármegyében. Arch. Ért. — 1891. — 11. — P. 410—418.

⁴ *Mihalik J.* A bujánházaí «Bélavára» nevű őskori erőd // Arch. Ért. — 1892. — 12. — P. 316—320.

⁵ *Bader T.* Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei. — București, 1978; *Bader T.* Die Suciú de Sus-Kultur in Nordwestrumänien // Präh. Zeitschr. — 1979. — 54. — P. 3—31.

⁶ *Hampel J.* A bronzkor emlékei Magyarhonban. — Budapest. — I. — 1886; II — 1892; III — 1896.

⁷ *Лесек Ф.* Правіук Подкарпатскої Русі. — Ужгород, 1922.

⁸ *Pasternak J.* Ruské Karpaty v archeologii. — Praha, 1928.

⁹ *Пастернак Я.* Гальштатська культура Закарпаття в його природних межах // Зап. НТШ. Праці історичні. — 1930. — 3, ч. 2. — С. 1—12.

¹⁰ *Jankovich J.M.* Podkarpatská Rus v prehistorii. — Mukačevo, 1931.

¹¹ *Zathkál J. és E. Adatok Podkarpatszka Rusz praehistoriájához.* — Munkács, 1937.

¹² *Borkovskij J.* Tři hromadné nálezy bronzů z Podkarpatské Rusi // PamArch. — 1935. — 37. — P. 99—102.

¹³ *Eisner J.* Slovensko v praveku. — Bratislava, 1933.

¹⁴ *Szova-Gmitrov P.* Ungvár őskora. — Hajnal, 1942. — 3-4. — P. 304—333; *Szova-Gmitrov P.* Ungvár őskora. — Ungvár, 1943.

¹⁵ *Потушняк Ф.М.* Бронзовий скарб з с. Білки // Археологія. — 1954. — 9. — С. 142—144; *Він же.* Археологічні знахідки бронзового та залізного віку на Закарпатті. — Ужгород, 1958.

¹⁶ *Bernjaković K.* Bronzezeitliche Hortfunde vom rechten Ufergebiet des oberen Theisstaes (Karpatukraine USSR) // Slov. Arch. — 1960. — 8. — P. 325—392; *Bernjaković K.* Hromadné nálezy z doby bronzovej z územia na pravom brehu hornej Tisy (Zakarpatská oblasť USSR) // Štud. Zvest. AUSÁV 4. — 1961. — P. 5—108.

¹⁷ *Пеняк С.И., Шабалин А.Д.* Олешниковские клады бронзовых изделий // СА. — 1964. — № 2. — С. 193—201; *Пеняк С.И.* Знахідка прикрас епохи пізньої бронзи // Археологія. — 1966. — № 20. — С. 214—215; *Он же.* Негровський клад бронзових мечей // Acta Arch. Hung. — 1968. — 20. P. 143—148; *Он же.* Бронзовий скарб села Крива Хустського

району Закарпатської області // Дослідження стародавньої історії Закарпаття. — Ужгород, 1972. — С. 106—113; *Он же.* Скарб епохи бронзи із Чинадієво Закарпаття // Археологія. — 1983. — 44. — С. 62—69; *Он же.* Бронзовий скарб з Чернечої гори на Закарпатті // Археологія. — 1991. — № 1. — С. 130—133.

¹⁸ *Балагури Э.* Население Верхнего Потисья в эпоху бронзы. — Ужгород, 2001.

¹⁹ *Кобаль Й.В.* Скарб металевих виробів доби пізньої бронзи з с. Квасове Закарпатської області // Археологія. — 1996. — № 2. — С. 143—148; *Kobal' J.* Skarby brązowe Zakarpacia (Ukraina) — Problem interpretacji // Beiträge zur Deutung der bronzezeitlichen Hort- und Grabfunde in Mitteleuropa. — Kraków, 1997. — S. 109—141; *Kobal' J.* Der Depotfund von Chud'ovo (Kr. Uschgorod, Transkarpatien, Ukraine) // JAMúz. Évk. — 39—40, 1997—1998. 33—53.

²⁰ *Bader T.* Passfunde aus der Bronzezeit in den Karpaten // Comm Arch. Hung. — 2001. 15—39.

²¹ *Goldmann K.* Die Seriation chronologischer Leitfunde der Bronzezeit Europas. I Berlin, 1979.

²² *Bader T.* Apărătorul de brat în bazinul carpato-danubian — Die Handschutzspirale im donauländischen Karpatenraum // Stud. Com. Satu Mare. — 1972. — 2. — 85—101.

²³ *Avila R.A.J.* Bronzene Lanzen- und Pfeilspitzen der griechischen Spätbronzezeit // PBF. — München, 1983. — V. 1.

²⁴ *Řihovský J.* Die Lanzen-, Speer- und Pfeilspitzen in Mähren PBF. — Stuttgart, 1996. — V. 2.

²⁵ *Petrescu-Dimbovița M.* Depozitul de bronzuri de la Bârsana (Maramureș) // An. Inst. Clas. Stud. — 1944—1948 (1949). — 5. — 264—281.

²⁶ *Novotná M.* Die Äxte und Beile in der Slowakei // PBF. — München, 1970. — IX. 3.

²⁷ *Leskov A.M.* Jung- und spätbronzezeitliche Depotfunde im nördlichen Schwarzmeergebiet I (Depots mit einheimischen Formen) // PBF. — München, 1981. — XX. 5.

²⁸ *Petrescu-Dimbovița M.* Die Sicheln in Rumänien mit Corpus der jung- und spätbronzezeitlichen Horte Rumäniens // PBF. — München, 1978. — XVIII. 1.

Одержано 20.08.2002

Т. БАДЕР